

דפוס של מתינות

הערות על שקדנות וסגפנות במשנתו של ר' יעקב אנטולי

ניתן למצוא בספר מלמד התלמידים השקפות שונות שאותן ניתן להציג כמבטאות דפוס של מתינות.¹ בתיאור דפוסיו המתונים של אנטולי במלמד התלמידים אין כוונתנו לציין מתינות פילוסופית כפי שדי' שורץ תיאר את חוג תלמידי הרשב"א,² אלא השקפת עולם דתית שניתן לתארה כהומאנית וסובלנית, המתנגדת לכל סוג של קיצוניות דתית. מאמר זה יעסוק בדבריו של אנטולי על שקדנות וסגפנות שאותם נציג כמבטאים השקפה מתונה וסובלנית. בדרשתו של אנטולי לפרשת בראשית עוסק אנטולי, בין היתר, בפירוש הפסוק "דבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאתו" (משלי כה, טז). לדבריו, פסוק זה מזהיר את החכם מ"יתרון ההתחכמות", ודורש ממנו להימנע מלחקור חקירה מופתית תכנים שאינם בני השגה בדרך ההיקש והמופת. כלומר להימנע מלנסות ולהשיג באופן שכלי תכנים שאין בכוחו של השכל האנושי להשיג.³ לאחר מכן כותב אנטולי: "כי כן הזהיר שם להישמר ממדה אחרת, ואם היא נראית טובה בעיני קצת בני אדם, והיא ההתמדה בדרישה ובעיון מאין הפסק. ובאמת היא רעה מאוד לפי שהשכל האנושי ישיגהו ליאות כשאר כחות האנושיות, עד שיבוא החכם לומר דברים לא טובים".⁴ לדבריו, פסוק זה מזהיר

- 1 להבדיל מהשקפתו הקיצונית והמשפילה של אנטולי לאישה, ראו מלמד התלמידים, ליק 1886, עמ' כה: ב, עג: א-ב, עז: ב, ק: ב, קיא: ב. על היחס השלילי לאישה בקרב פילוסופים יהודיים בימי הביניים, ראו יי' שוורצמן, "האם גם היא נבראה בצלם? הפרשנות הפילוסופית הימבינימית לבריאת האשה על פי בראשית א-ג", דעת 39 (תשנ"ז), עמ' 69-87.
- 2 ד' שורץ, "בין שמרנות לשכלתנות (הגותו העיונית של חוג הרשב"א)", דעת 32-33 (תשנ"ד), עמ' 143-182, בעיקר עמ' 145, 153. שורץ מתאר שם את ההשקפה הפילוסופית המתונה כמי שאינה רואה בשכל ובתבונה מקור סמכות עליון ואף יחיד, ונרתעת מגישות אנטינומיסטיות ואירואיסטיות. מבחינה תכנית זו השקפה המכירה בבריאה מן האין, באומניפוטנציה האלוהית, בידיעת הא-ל את הפרטים ובממשות הנסים.
- 3 והשוו לרמב"ם, מורה נבוכים א, לב.
- 4 מלמד התלמידים, עמ' ב: א-ב.

לא רק על סוג התכנים שמהם ראוי להימנע מלעסוק באופן מופתי והיקשי, אלא גם על הדרך הראויה לעסוק בתכנים שהם בני השגה וחקירה מופתית. גם בתכנים אלה על החכם לנהוג בדרך ממוצעת ולהימנע מללמוד ולדרוש "מאין הפסק", מפני שהכוח השכלי, כשאר כוחות האדם, מתעייף לאחר מאמץ רב, ואם האדם יתיש את כוחו השכלי וילמד ללא הפסק, איכות הלמידה תיפגע והוא עלול "לומר דברים לא טובים", ולהסיק מסקנות שאינן נכונות. לכן:

ולפי הענין הזה היה דרך חכמי התלמוד לערב דברי שמחה ושחוק בדבריהם [...] וכן נמצא להם שאין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה,⁵ והוא שהיה דרכם להשתמש בכלי הנגון [...] כל זה מורה שהשכל האנושי ילאה, והוא צריך לתענוג רוחני, ואל זה רמז החכם באמרו הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך וישנאך (משלי כה, יז), והוא שלא יתמיד בעיון עד שיקוץ השפע השכלי האלוהי.⁶

דרישתו מהחכם להימנע משקדנות יתרה ללא הפסק ומנוחה יכולה לבטא עמדה ממצעת ומתונה, שאותה גם ניתן למצוא בטעמים שנותן אנטולי למצוות השבת.

להבדיל מהחכם השקדן, שאותו ניתן לתאר כלומד ומשכיל (ולפחות שואף לכך) בכל ימות השבוע, ואותו הזהיר אנטולי לתת מנוחה לשכלו, לאדם מן ההמון, העסוק בכל ימות השבוע בעול הפרנסה, ואין בידו הזמן להשכיל וללמוד, יום השבת מאפשר לנוח מעמלו, ולהתפנות ללימוד ולעיון. מטרתו העיקרית של יום זה היא לאפשר להמון העם פנאי להשכיל, ולכן נאסרה בו המלאכה "כדי שתנוח הנפש בנוח כל כלי גופה ואז תשיג העונג על השם, וכל עת שהכלים טרודים בפעולתם הנפש מתפעלת להם והיא יגעה ומעונה ונלאית מעשות

5 ראו בבלי, שבת ל ע"ב; רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה ז, ד; הקדמתו לפירוש מסכת אבות, ז.

6 מלמד התלמידים, ב:ב. ניתן להציג את דרישתו מן החכם להימנע מלהתמיד בעיון ללא הפסק ככזו שאינה מתיישבת עם תיאור הרמב"ם (מורה נבוכים ג, נא) את החכם והנביא, לדוגמה משה, השואף להשכיל ולהפנות את שכלו לדבקות בא-ל באופן תמידי וללא לאות. לפיכך, ככל שהחכם יעייף וישכיל ללא הפסק כך גדולה מעלתו והשגתו. זו הערה מעניינת, אולם יש לשים לב שגם הרמב"ם מתאר את יכולת משה והאבות כיכולת ייחודית. ניתן ליישב בין הדברים ולתאר את הרמב"ם כמדבר על משה כמייצג את החכם האידיאלי בעוד שאנטולי מדבר על החכם הריאלי, המצוי, ששכלו אכן מתעייף.

פעלה".⁷ לצד תיקון הנפש, במצוות השבת קיים גם תיקון הגוף "משני פנים: האחד שינוח האדם שביעית ימי חייו [...] והשני הוא שיום השבת הוא סבה לזרז האדם מלאכתו בשאר הימים, כי אם לא ידמה האדם קץ לעמלו, יקוץ בו, ויעמול בעצלה ובכאבו".⁸ כלומר הרעיון של יום מנוחה מקל מבחינה פסיכולוגית על האדם העמל בכל ימות השבוע, כי כשיראה שמנוחתו קרבה יקל עליו הטורח הרב במלאכתו. מטעמיו השונים של אנטולי למצוות השבת ניתן ללמוד כי היא פונה בעיקר להמון העם ולתועלתו, הן מצד תיקון הגוף הן מצד תיקון הנפש.⁹ מה יעשה ביום השבת החכם המקדיש זמן ללמוד ולהשכיל בכל ימות השבוע, ואינו טרוד בפרנסתו כפי שאחד מן ההמון טרוד, ולכן לפי הטעם הנ"ל אינו זקוק לשבת לא תיקון גופו ולא לתיקון נפשו? על כך לא ניתן למצוא תשובה במלמד התלמידים, אך אולי ניתן למצוא אותה בדברי ר' מנחם המאירי בספרו בית הבחירה:

דמשל בזה שכבר ידעת היות אחת מן התועליות הנמצאים בימי השביתה להתבודד בחכמה, והוא העונג הנצחי המיועד בהם עד שישולל בו לגמרי מן הדברים החומריים, כאמרם ז"ל נובלות העולם הבא שבת, והוא גם כן ענין מה שאמרו בתלמוד המערב במה מענגו מר אמר בשינה ומר אמר בתלמוד תורה ולא פליגין כאן בתלמיד כאן בבעל הבית. ואעפ"י שרוב מפרשים פירשו שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה, אצלי לפרש בו הפך הדברים, והוא שרצה בזה, שהתלמיד שכל זמנו הוא שבת ולא יפנה לבו גם בימי החול לדברים העולמיים טוב לו שיענג עצמו בשבת בשינה ויניח השכל מן הלאות, ולא יקרא מפני זה מחטיא הכונה כי הנחת השכל ושמרו מן הלאות לכונת היותו יותר מוכן לקבל החכמות הוא הכנת הטבעים להיותם מצליחים בלמוד והוא אם כן כמי שלמד באותה שעה.¹⁰

7 מלמד התלמידים, עמ' קד: ב. וראו גם שם, עמ' קיב: ב.

8 שם, עמ' סט: א.

9 ראו י' בן סימון, "משנתו הפילוסופית והאלגורית של ר' יעקב אנטולי והשפעתה על ההגות והאלגוריה היהודית בפרובנס במאות הי"ג-י"ד", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשע"ב, עמ' 26-28.

10 בית הבחירה על מסכת אבות, מהדורת ב"ז הלוי פרג, ירושלים תשכ"ח, עמ' טז.

על שאלה זו, אפוא, נוכל להשיב באופן הבא: החכם הלומד ומשכיל בכל ימות השבוע ואינו זקוק לשם כך ליום השבת, טוב לו שיענג עצמו בשינה, ובכך יאפשר לשכלו מנוחה "מן הלאות". התועלת הגופנית והשכלית שמפיק החכם מיום השבת היא מנוחת השכל מן המאמץ השכלי, בין היתר באמצעות שינה. בדרשתו לפרשת אמור מתאר אנטולי את המעמדות השונים שהתקיימו בזמן שבית המקדש היה קיים. לאחר החורבן, את מעמדם ותפקידם של הלויים ממלאים התלמידים העוסקים בלימוד ובחינוכו העיוני של הציבור.¹¹ לדבריו, שאר בעלי מעשים צריך שיתקבצו בבית הכנסת בכל יום במקום אנשי מעמד. וכבר היתה תקנה ליחד עשרה בטלנין של בית הכנסת כדי שלא תעבור עת מעתות התפלה בלא תפלה, ובכל זה צריך שנתעורר איש ואיש באשר הוא כי עונש בטול הלמוד הוא על היודעים ספר, ועונש בטול תפלה של בית הכנסת הוא על הפנויים, לא על העוסקים במלאכה והטרודים בה, ועונש ההודאה לשם וההתיחדות בעתות הפנאי הוא על כל העם.¹² בעוד שהמון העם מחויב ללכת ביום השבת לבית הכנסת ולהקדיש זמן לתפילה וללימוד, בשאר ימות השבוע אינו נענש על בטול לימוד או תפילה בבית הכנסת. כלומר, העונש על ביטול תורה או תפילה בבית הכנסת מוטל על החכמים הפנויים ממלאכה בלבד, לא על המון העם. כך כתב גם בדרשתו לפרשת בהר:

לפיכך ראוי להרחיק אותן [=את העבירות הקלות] רחוק גדול, כל שכן בעוד שאנחנו בגלות שעול המצות תתפרק קצתו מעלינו, ולפיכך צריך שנשתדל במצות שנשארו לנו ונשים על לבנו שאם בטל הקרבן נשארה התפלה, ולזה צריך שנרדף אחריה ונשתדל בה יותר ממה שהיו משתדלים בה לפנינו, וכן אם נמנע עלותינו לרגל, נשתדל בהליכה אל בית התפלה יום יום, ובלבד הפנויים ממלאכה. אבל בשבתות ומועדים צריך שהכל

11 על חלוקת המעמדות ועל תפקידם של הלויים, ראו יי בן סימון (לעיל, הערה 9), עמ' 125-130.

12 מלמד התלמידים, עמ' קז:א.

ילכו שם והיודעים להתפלל יכוננו בתפלתם, ושאינם יודעים יכוננו לבם לשמוע מן היודעים שהם מוציאים אותם מחובתם.¹³

הליכה לבית הכנסת, ותפילה עם כוונה נדרשות רק מאותם שיש להם הפנאי ללכת לבית הכנסת והידע להתפלל בכוונה.¹⁴ טענה זו יכולה אף היא לבטא את יחסו המתון והסובלני של אנטולי לציבור הרחב שאינו נמנה על המשכילים. במקומות רבים במלמד התלמידים ניתן ללמוד על התנגדותו הנחרצת של אנטולי לכל סוג של סגפנות.¹⁵ הוא לא ראה את החיים החומריים כשלילים, וטען כי הא-ל אינו שונא את הגוף. לכן טען אנטולי במספר מקומות כי יש לתת לגוף את כבודו ואת חלקו הראוי.

אחד המקומות שבהם ניתן למצוא ביטוי להשקפה אנושית סובלנית ומתונה הוא בדרשתו לפרשת תולדות, בהצגת הדברים הנלמדים מסיפור יצחק ועשו. תחילה מתאר אנטולי את אהבת יצחק לעשיו כאחד "מהספורים הזרים שבאו בתורה", שהרי יצחק היה נביא, ומהכתוב בתורה ניתן ללמוד שבעיני יצחק היה עשיו נאהב ונבחר מיעקב. הכיכד? על כך משיב אנטולי: יעקב אמנם נבחר על ידי יצחק מצד חכמתו ומידותיו, "ובבחינת עצמם היה בוחר ביעקב ואוהב אותו מעשו, אבל בבחינת תועלתו היה אוהב עשו יותר [...] כי כל מי שקבל תועלת מאחר ראוי לו באמת שיאהב אותו כפי התועלת ההיא [...] ולפיכך בא הספור הזה בתורה ולמדנו ממנו שלשה דברים".¹⁶

13 שם, עמ' קי: ב. הרמב"ם במשנה תורה, הלכות תפילה וברכת כהנים, ח, מתבטא בלשון פחות סובלנית ויותר נחרצת בדבר חשיבות התפילה בבית הכנסת לכל אדם ודורש לעשות מאמץ רב כדי להתפלל בבית הכנסת: "וכל מי שיש לו בית כנסת בעירו ואינו נכנס לתוכה להתפלל נקרא שכן רע". את דבריו הנחרצים בדבר חשיבות הכוונה בתפילה ראו שם, ד, טו.

14 על הכוונה בתפילה ראו י' בלידשטיין, התפילה במשנתו ההלכתית של הרמב"ם, ירושלים תשנ"ד, עמ' 109-114; א' רביצקי, "פירוש הלכות תפילה בספר 'מזוקק שבעתיים' לר' יוסף בן שאול קמחי", א' ארליך (עורך), התפילה בישראל – היבטים חדשים, באר שבע תשע"ו, עמ' 347-345.

15 לדוגמה ראו מלמד התלמידים, עמ' צז: ב, עט: ב, קכז: א, קנה: א, קסה: א. וראו גם י' בן סימון, "דרשות על התורה: ר' יעקב אנטולי והשפעתו על דרשות ר' יהושע אבן שועיב", דעת 81 (תשע"ו), עמ' 76-78.

16 שם, כד: א-ב.

הדבר הראשון שנלמד מסיפור זה הוא חובתו של אדם שקיבל תועלת מחברו לגמול ולהשיב לו טובה כפי התועלת שקיבל, "ואפילו יהיה האחד רע ופחות"¹⁷. יצחק קיבל תועלת גופנית (מטעמים) מעשיו ולכן רצה לגמול לו "בברכת תועלת גופנית".

הדבר השני שניתן ללמוד מסיפור זה הוא שאין ראוי לאדם "שיתגעגע בנערותו יותר מדאי, ולא יגדלוהו על זה", שהרי יצחק נולד לאחר זמן רב ששרה הייתה עקרה, ולכן אביו ואמו פינקו והרגילו אותו למטעמים "עד שהוטבע עליהם ונצרך בזקנותו לקבל תועלת" מאחרים, כדוגמת עשו. כלומר, סיפור זה מלמדנו על החשיבות שיש בהרגלת האב את ילדיו כבר מילדותם למידה ממוצעת, גם אם יש בידו לתת להם מטעמים ותענוגות, ועל זה הזהיר הפסוק: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ו).¹⁸ כיצד על אדם בוגר כיצחק אבינו לנהוג אם הוריו לא נהגו כך אלא חינכוהו בנערותו על פי דרכו והרגילוהו למטעמים ומטעמים? האם עליו לקבל הרגל זה או שמא לנסות ולהיגמל ממנו?

תשובה לכך נמצאת בדבר השלישי שלמד אנטולי מסיפור יצחק ועשו: "הוא שכל אדם ששב מוטבע בדבר גופני אין ראוי שיעזוב אותו לגמרי בדרך שיענה נפשו בו, אבל ראוי להתמיד לו כפי הצורך לבריאותו".¹⁹ יצחק מתואר על ידי אנטולי כנער "מפונק" שגדל והורגל לקבל מטעמים, ולפיכך רצה יצחק לברך את עשו שהמשיך לספק לו את המילוי לתאוותיו למטעמים כפי שהורגל על ידי

17 דברים דומים ניתן למצוא בדבריו על סיפור יוסף ואשת פוטיפר. לדבריו, הפסוק "וימאן ויאמר אל אשת אדניו הן אדני לא ידע אתי מה בבית וכל אשר יש לו נתן בידי" (בראשית לט, ח), מתאר את סירובו של יוסף לאשה בטענה שאינו יכול לבגוד באחד מאוהביו. לדבריו, פסוק זה "בא ללמדנו מדה חשובה: להשמר האדם שלא יבגוד באחד מאוהביו הבוטחים בו, ואע"פ שאינו מבני עמו, כי זה השחתת העולם". האדם אינו יכול שלא לגמול טובה תחת טובה, גם אם הוא רע כעשו, או אינו נמנה עם בני עמו. הרמב"ן, לדוגמה, מפרש פסוק זה באופן שונה. לדבריו, הכתוב מתאר את מעלת יוסף בסירובו לאשת פוטיפר למרות היותה אשת אדונו והיה ירא ממנה.

18 כלומר, כוונת הפסוק היא לשלול את חניכת הנער כפי טבעו ורצונו, ומודיע כי אם ינהג כך לא יסור מכך גם בבגרותו. על כך ראו פירוש המאירי לפסוק זה, פירוש המאירי על ספר משלי, מהדורת מ"מ זהב, ירושלים תשכ"ט, עמ' רטו.

19 מלמד התלמידים, עמ' כד: ב.

הוריו.²⁰ גישתו האנושית והמתונה של אנטולי מצויה בטענתו כי אדם כיצחק אבינו, ש"פונק" בנערותו ראוי שימשיך לנהוג בדרך שהורגל, "כפי הצורך לבריאותו", ואין בכך מידה מגונה הואיל והורגל במידה זו מקטנותו. ההיפך הוא הנכון: מידה מגונה מצויה באדם אשר יענה את נפשו וגופו וינסה להיגמל לחלוטין מטבעו וממנהגו. אנטולי מכיר בכך שאדם הרגיל מנערותו למטעמים יתקשה להיגמל מהם בבגרותו, ולכן במקום לדרוש לצאת נגד טבעו ולהציגו כמגונה (ובכך עלול להיגרם לאדם סבל נפשי מיותר), הוא מבין לנפש האדם וטוען את ההיפך: הניסיון להיגמל מטבע זה לחלוטין הוא מידה מגונה. בכך הוא מקל מבחינה פסיכולוגית על אדם שחינוכו בנערותו הפך לחלק מטבעו.

חשוב להדגיש: למרות דרישתו מהאדם להימנע מסיפוק תאוותיו והנאותיו הגופניות (כשם שעליו להתרחק מסגפנות ומהתנזרות),²¹ מגלה אנטולי סובלנות במקרים שבהם עלולה דרישה זו להזיק יותר מלהועיל.²²

על יחסו לאדם ניתן ללמוד גם בדרשתו לפרשת ויצא, בהצגת הדרכים הממוצעות שבהן על האדם ללכת. לדבריו, "המסתלסל טוב,²³ ומזלזל בעצמו רע".²⁴ רוצה לומר, אנטולי דורש מהאדם מודעות עצמית חיובית, נפשית וגופנית.

20 בקשתו של יצחק למטעמים הטרידה כנראה גם את ר' בחיי בן אשר, אך הוא בוחר לתת לה פירוש שונה. לדבריו, "אין כוונת יצחק בשאלת המטעמים בתענוג הגוף וחוש הטעם, אלא כדי שתהיה נפשו שמחה ומתענגת, כי בהתחזק כחות הגוף יתעוררו כחות הנפש ומתוך שמחת הנפש תחול עליו רוח הקודש". לדבריו, בקשתו למטעמים אינה לשם הנאה גופנית (שאליה הורגל יצחק מנערותו) כפי שניתן למצוא בפירושו של אנטולי, אלא אמצעי להשגה רוחנית. ראו פירושו לפרשת תולדות, ביאור על התורה, מהדורת ח"ד שעוועל, א, ירושלים תשכ"ו, עמ' רלג.

21 לדוגמה ראו מלמד התלמידים, עמ' עה:ב, צח:ב, קלא:א.

22 שמה במקרים אלה, כדוגמת הרגלו של יצחק למטעמים מנערותו, אנטולי מייחס לדרישה זו (בדוגמת יצחק: הימנעות ממטעמים) משמעות סגפנית.

23 לא מצאתי את פירוש המילה. מעיוני במקורות שונים כנראה כוונתו למי שמתייפה ולבושו נאה. כלומר, אדם הרואה את עצמו באופן חיובי, ואינו מזלזל בעצמו.

24 והשוו לדברי הרמב"ם בפירושו למסכת אבות, ד, הטוען כי לגודל חסרונה של מידת הגאווה על האדם לסטות מן הדרך הממוצעת ולנהוג בשפלות רוח. לאחר מכן, כנראה כדברי שבח למעלה זו, הביא את הסיפור המוכר על חסיד שמידת שפלותו הגיעה עד מצב שלא חש כעס גם על אדם שהטיל עליו את מימיו. במלמד התלמידים, עמ' קמה:א, ניתן למצוא תיאור חיובי של שפלות הרוח של אדם בפני גדולים ממנו, כגון תלמיד לפני רבו, אך התקשיתי למצוא טענה ברורה בשבח שפלות הרוח. לדוגמה ראו שם, עמ' יד:ב, קפח:א.

על יחסו הסובלני לאדם ולסיפוק צרכיו הגשמיים ניתן ללמוד גם מדרשתו לפרשת עקב, שם מפרש את מאמר חז"ל באבות ג, כ: "אם אין קמח אין תורה". לדבריו, האדם זקוק למזון טוב, ראוי ומשובח והוא הקמח שבלעדיו לימוד התורה אינו יכול להתקיים:

כי כפי הכנת המאכל האנושי יזך שכל האדם ללמוד התורה ולדעת. ואמר אם אין תורה רוצה בו: כי לולי הכונה הראשונה באדם על התורה לא היה לו מזון נבחר ממזון שאר בעלי החיים והיה נמשל לבהמות. הלא תראה שהכפריים האוכלים השעורים והמאכלים הגסים יתרונם מעט על הבהמות, וקשה הוא מאד עליהם להבין מושכל, אבל המלכים שמאכלם נבחר דעתם רחבה על הרוב.²⁵

רוצה לומר: כדי שאדם יוכל ללמוד תורה ולהשיג מושכלות הוא זקוק למאכלים מובחרים, כמאכלם של מלכים, או על כל פנים למאכל מעודן יותר מזה של הבהמות. פירוש זה מבטא גישה מתונה, העומדת לכאורה בסתירה עם פשטה של משנה אחרת (אבות ו, ד): "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה".²⁶ אנטולי מעודד כאן את בני האדם, ובמיוחד את המשכילים שביניהם אשר תשומת לבם נתונה לשקדנותם ולשלמות נפשם, לדאוג באופן אקטיבי לגופם כמעט באותה המידה שדואגים הם לנפשם, ועשה זאת באמצעות הצגת מאכלים משובחים כאמצעי המקל על השגת החכמה. כלומר ניתן להציג את דבריו כדרישה לפעולה אקטיבית מהמשכילים לדאוג למזון משובח (כשל מלכים).

גם מהמשך דבריו שם, בפירושו לסיפור המן, ניתן ללמוד על חשיבות המזון המשובח ללימוד ולרכישת מושכלות. לדבריו, הואיל והאדם זקוק למזון משובח כדי שיוכל לעסוק בתורה ובחכמה, לכן נתן הא-ל לבני ישראל במדבר, מקום שקשה למצוא בו מזון משובח, את המן. בנתינת המן שלוש תועלות, כאשר הראשונה מלמדת אותנו על החשיבות הקיימת באכילת מזון ראוי, "ולפיכך

25 מלמד התלמידים, עמ' קסה: א. וראו גם פירושו של המאירי למשנה זו (לעיל, הערה 10), עמ' נז-נח.

26 וראו גם משנה תורה, הלכות תלמוד תורה ג, ו. למגמות השונות לחיי פרישות בספרות חז"ל ראו א"א אורבך, "אסקיזיס ויסורים בתורת חז"ל", ש' אטינגר ואחרים (עורכים), ספר יובל ליצחק בער במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשכ"א, עמ' 48-68.

צריך אדם שילמד אומנות שיחיי בה".²⁷ יש לציין, כי מסיפור ירידת המן לומד אנטולי את ההיפך ממה שלכאורה סיפור זה מלמד: על האדם ללמוד אומנות ולעסוק בה, כדי שיתאפשר לו להשיג מזון משובח וראוי (ולא להסתפק במזון פחות); לצאת ולהתפרנס מהאומנות והמלאכה ולא לחכות לפרנסה (=המן) שתד מן השמיים.²⁸ כך גם למד מסיפור המן בדרשתו לפרשת וישב. שם מפרש את הפסוק "איש אל יותר ממנו עד בוקר" (שמות טז, יט), הדורש ממלקטי המן לאכול את כל מה שלוקט, ולא לשמור אותו לימים הבאים. לדבריו, דרישה זו מלמדת את האדם "שלא יחסר מזונו ולא לחמלתו על המותר ההוא, ולא לסגף עצמו, כי המותר ההוא אובד, והוא חוטא על נפשו, כי השם אוהב האדם אם לא ישנא האדם עצמו".²⁹ המן המספיק ליום אחד (והנותר ממנו יבאש) מלמד את האדם לאכול כראוי לו, ולא לקמץ ולחסוך בצרכיו הגופניים מתוך מטרה חסכנית או סגפנית. הא-ל, לדבריו, אוהב את האדם במידה שהאדם אוהב את עצמו, ונמנע משנאת גופו.

לדבריו, כדי להעיר את האדם להשתמש בחושיו ולהתרחק מכל סוג של סגפנות, אחת הסיבות שהתורה אסרה להשחית את חמש פאות הזקן שהן כנגד "החמש ההרגשות", שזה "הפך המנהג הקדום לעובדי עבודה זרה".³⁰ בפירושו לדברי רבן שמעון בן גמליאל, "על שלושה דברים העולם קיים על הדין על האמת ועל השלום" (משנה, אבות א, יז), כותב אנטולי על "השלום": "רוצה בו: שצריך לרדוף השלום בכל דרכי האדם, וגם כי יצטרך לשנות בדבורו. גם בענין הדין אין ראוי להעמיד דבריהם על דין תורה כי זה מביא לידי קטטות רבות וקנאות [...] ולפיכך ראוי לכל אחד לפי הזמן ולפי הענין להתנהג ולעשות

27 והשוו לדברי רמב"ם, משנה תורה, הלכות תלמוד תורה ג, י. ראו גם דברי ר' יצחק אבוהב, מנורת המאור, מהדורת י"פ חורב ומ"ח קצנלנבוגן, ירושלים תשכ"א, עמ' 505; ר' מנחם בן זרח, צדה לדרך, ורשא תר"ם, עמ' מא: א-ב.

28 מלמד התלמידים, עמ' קסה: א.

29 שם, עמ' לד: א-ב.

30 והשוו לרמב"ם, מורה נבוכים ג, לו.

לפנים משורת הדין".³¹ הדרישה לנהוג בהתאם לזמן והעניין, גם בסוגיות הלכתיות, יכולה גם היא לבטא עמדה מתונה וסובלנית.³² אסכם ואומר, ניתן למצוא במלמד התלמידים השקפות שונות בתחום ההלכתי והנורמטיבי כגון ביחסו לאלה שאינם מסוגלים להתפלל בבית הכנסת בימי חול, ביחסו לסגפנות מחד ולחיים גופניים איכותיים ומשובחים מאידך ובהסתייגותו משקדנות יתרה. התייחסויות אלו יכולות להצביע על דפוס של מתינות הקיים במלמד התלמידים. גם בשאלת מעמדו של הגוי, שהיא שאלה הלכתית ופילוסופית, ניתן למצוא מתינות זו.³³ יש לציין כי אנטולי פעל בנאפולי בחצרו של פרידריך השני. שמא אורחות החיים החצרניים מהווים, בין שאר הגורמים, הסבר לנטייתו הסובלנית של אנטולי כלפי צורכי הגוף, ההנאה והחיים הקלים.

נראה שאנטולי מתאר את דמות החכם המשכיל המועדף עליו ככזה שנח לעיתים משקדנותו, מתפרנס ממלאכה, לבוש היטב ואוכל מזון משובח. וכפי יחסו המתון למשכיל כך יחסו לאדם שאינו כזה הטרוד במלאכתו.

31 שם, עמ' קנו:ב.

32 בדבריו לא קיימת הבחנה בין המון העם לבין הדיינים היושבים בדין.

33 על יחסו אל הגוי ראו י" בן סימון, "על מקורותיו של המאירי לפירוש משלי ולמושג 'אומות גדרות בדת' ", JSIJ, 11 (2012), עמ' 129-137.